

КУНГАБОҚАР ПАРВОНАСИ ВА УНГА ҚАРШИ КУРАШ ЧОРАЛАРИ

Холлиев Асамиддин Тураевич, қишлоқ хўжалиги фанлари доктори, доцент
Аликулов Абдурауф Абдурахмонович, ассистент
Тошкент давлат аграр университети

Аннотация. В статье приведены биоэкология и вредоносность подсолнечниковой огневки, а также необходимость постоянного контроля за развитием болезней и вредителей для проведения своевременной и качественной интегрированной защиты, в том числе организационно – хозяйственной, агротехнической, биологической и химической методов борьбы.

Ключевые слова: Подсолнечник, вредитель, подсолнечниковая огневка, биоэкология, вред, система интегрированной защиты, организационно – хозяйственная, агротехническая, биологическая и химическая методы борьбы.

Abstract. The article presents the bioecology and harmfulness of the sunflower moth, as well as the need for constant monitoring of the development of diseases and pests for timely and high-quality integrated protection, including organizational and economic, agrotechnical, biological and chemical methods of control.

Keywords: Sunflower, pest, sunflower moth, bioecology, harm, integrated protection system, organizational and economic, agrotechnical, biological and chemical methods of control.

Кириш. Республикамизнинг иқлим шароити турли хил қишлоқ хўжалик экинларини етиштириш учун қулай бўлганлиги сабабли аҳолининг эҳтиёжи учун ишлатиладиган бир неча ўнлаб турдаги экинлар етиштирилиб ҳосил олинади. Шунга кўра, бугунги кунда кўплаб майдонларда асосий ва такрорий экин сифатида мойли экинлардан соя, кунгабоқар, кунжут каби экинлар етиштирилмоқда[1,2,3].

Кенг майдонларда мойли экинлар етиштиришдан кўзланган мақсад аҳолини маҳаллий шароитда етиштирилган юқори сифатли ўсимликлар мойлари билан узлуксиз таъминлаш, чорвачилик, паррандачилик ва балиқчилик хўжалиқларига тўйимли озуқа етказиб бериш ҳажмларини кенгайтириш ва ёғ-мой корхоналарининг қувватларидан фойдаланиш даражасини оширишдан иборат. Мойли экинларни етиштириб улардан юқори ҳосил олиш ва аҳолини озиқ-овқатга бўлган талабини қондириш учун мойли экинларга зараркунанда ва касалликлар келтирадиган зарарни кескин камайтириш муҳим аҳамиятга эга. Лекин, ҳозирги вақтгача дунёнинг кўпгина мамлакатларида, жумладан, Ўзбекистонда ҳам мойли экинларга зарар келтириб яшовчи кўплаб турдаги зараркунанда ва касалликларни учратиш мумкин. Ушбу зараркунандаларнинг энг хавфлиларидан бири кунгабоқар парвонаси ҳисобланади. Шуларни ҳисобга олган ҳолда асосий мойли экинларнинг ҳосилдорлигини оширишда уларни зараркунанда ва касалликлардан ҳимоя қилиш чора-тадбирларига алоҳида эътибор қаратилиши зарур[4,5].

Кунгабоқар парвонаси – Ҳомоеосома небулелла Ҳб. парвоналар оиласи – Пйралидае, тангақанотлилар – Лепидоптера туркумига кирувчи ҳашаротдир. Бу ҳашарот кунгабоқарнинг хавфли зараркунандаларидан биридир. Кунгабоқар парвонаси қуртлари кунгабоқарнинг гул ва меваларини еб зарар келтиради, айрим йилларда эса экиннинг деярли барча ҳосилини нобуд қилиши мумкин.

Олиб борилган тадқиқотлар натижасига кўра, бу зараркунанда Ўзбекистоннинг барча кунгабоқар экиладиган ҳудудларида тарқалганлиги аниқланди. Ғумбақдан учиб чиққан капалаклар бир сутка давомида қўшимча озиқлангач, эркак ва урғочи капалакларнинг урчиш учун қўшилиши (ко-

пуляция) кузатилади. Уруғланган урғочи капалаклар 4-6 соат ўтгач, тухум қўйишга киришди. Кунгабоқар парвонасининг бир жуфт капалаклари лаборатория шароитида 20% шакар эритмаси билан озиқлантирилганда ўртача 215 – 240 тагача тухум қўйиши аниқланди.

1-расм. Кунгабоқар парвонасининг личинкаси (қурти)

2-расм. Кунгабоқар парвонасининг имাগоси (капалаги)

Кунгабоқар парвонасининг ғумбақдан учиб чиққан капалаклари баҳорда аввал *Саардуус*, *Онопордон*, *Сентауреа*, *Писномон* каби мураккабгулдошлар оиласига мансуб бегона

ўтларга тухум қўяди, кейинчалик кунгабоқарнинг саватчаларига ўтиб тухум қўйиши кузатилади. Тухумдан 10 – 12 кун ўтгач чиққан қуртлар гулнинг ички қисмини еб бошлайди. Зараркунанда қуртлари учинчи ёшга ўтгач саватчадаги уруғлар мағзи билан озиқланиб уларни нобуд қилади.

Кунгабоқар парвонасининг қуртлари бир саватчада 55 – 70 тагача учради ва уруғларни батамом еб битиргач, саватчанинг юмшоқ танаси билан ҳам озиқланиши кузатилади. Тухумдан чиққан қуртлар 18 – 24 кун давомида озиқланиб, ўзининг қуртлик даврини тугатади.

3-расм. Кунгабоқар парвонасининг сохта пилласи

4-расм. Кунгабоқар парвонасининг сохта ғумбаги

Катта ёшдаги қуртларнинг узунлиги 12 – 15 мм.га етади, остки томони оч сарғиш кулрангда, устки қисми эса тўқ жигарранг бўлади. Танаси тукчалар билан сийрак қопланган, устки томонидан учта қорамтир жигарранг чизиклар ўтган. Тўлиқ озиқланиб бўлган тўртинчи ёшдаги қуртлар саватчадан ерга тушиб тупроқ остида 10 – 15 см чуқурликда ғумбакка кетиш учун пилла ўрайди. Ғумбагининг ранги тўқ сариқ рангдан жигарранггача бўлади, узунлиги 11-12 мм, қорин қисми 11 бўғиндан иборат. 3 – 8 бўғинларининг икки ён томонида бўртиқчалар жойлашган. Ҳар бир бўғиннинг уст томонида бир жуфт туклари бор. Охири бўғинининг уст томонида 2 жуфт, ост томонида 1 жуфт илгаксимон туклар жойлашган. Табиий шароитдаги ғумбакларнинг оғирлиги 40 – 45 мг, лабораторияда боқилган қуртларнинг ғумбаклари эса 20 - 35 мг гача бўлади. Бу зараркунанданинг катта ёшдаги қуртлари тупроқ остида, ўсимлик қолдиқлари тагида қишлаб қолади. Баҳорда ўртача суткалик ҳаво ҳарорати 14 – 15 градус бўлганда қишки тиним давридан чиққан зараркунанда шу ерда ғумбакка айланади.

Кунгабоқар парвонасининг капалаклари кечки пайт уча бошлайди, кундузи эса ўсимлик барги остида ёки кесаклар панасида тинч, ҳаракатсиз ўтиради. Бир саватчада бу зараркунанданинг сони айрим йиллари 10 – 15 донадан ялпи

кўпайган йиллари 75 – 80 донгача кузатилади.

Адабиётларда келтирилган маълумотларга кўра кунгабоқар парвонаси Россия, Украина ва Молдова ҳудудларида йил давомида бир, айрим ҳолларда икки авлод бериб кўпайди дейилган. 2014 ва 2018 йилларда ўтказилган тадқиқотларда уч авлод бериб кўпайиши кузатилди ва олинадиган ҳосилнинг 30 – 40 %, ялпи кўпайган йилларда эса 60 - 70 % гача қисмини нобуд қилади.

Мойли экинларни кунгабоқар парвонасига уйғунлашган тизимда ҳимоя қилиш тадбирлари. Қишлоқ хўжалик экинларини зараркунандалардан ҳимоя қилиш самараси қарши курашиш тадбирларининг уйғунлашган тарзда тўғри олиб борилишига боғлиқ.

Мойли экинларнинг зараркунандаларига қарши курашишда ташкилий – хўжалик тадбирлар, агротехник, биологик ва кимёвий кураш усуллари қўлланилади. Кураш усулларини тўғри ва ўз муддатида юқори самарали қилиб ўтказиш учун ҳашаротлар ва касалликларнинг ривожланишини узлуксиз назорат қилиш зарур.

Ташкилий-хўжалик тадбирлари. Хўжалик, туман ва вилоятлардаги ўсимликларни ҳимоя қилиш тармоғи мутахассислари йил давомида бажарадиган ишлар режасини тузишда қуйидагиларга аҳамият беришлари керак.

Мойли экинлар экиладиган майдонларнинг зараркунанда ва касалликлар билан зарарланиши мумкин бўлган далаларини аниқлаш, уларни ҳимоя қилиш учун сарфланадиган ўсимликларни ҳимоя қилиш воситалари турлари ва миқдорини белгилаш, ишлатиладиган техникалар (ОВХ-28, ОВХ-600 ва бошқ.)ни таъмирлаб ишга шай қилиб қўйиш, баланд бўйли кунгабоқар экинларини экишни Ш.Т.Хўжаев ва бошқ. (2011) таклиф қилган усул асосида экиш (экиш схемаси ҳар 24 қатор оралатиб 4-8 қаторига паст бўйли тезпишар экинлар, яъни лавлаги, сабзи ва бошқалар экиш) ишларини фермерларга тавсия қилиш ва бошқалар.

Агротехник тадбирлар тўғри амалга оширилса мойли экинларга жиддий зарар етказувчи зараркунандалар сонини камайтириш мумкин.

Агротехник тадбирлар орасида шудгорнинг ўрни алоҳида аҳамиятга эга. Жумладан, мойли экинлар даласини 25–27 см чуқурликдаги шудгор қилиш тупроқда қишлоқчи зараркунандалар сонини кескин камайтиради.

Мойли экинларни эртаги муддатларда экиб, зараркунандалар томонидан кучли зарарланишнинг олди олинади. Чунки, эртаги муддатларда экилган махсар ва кунгабоқар барг тўқималари қаттиқлашиб қолганлиги боис зараркунандаларни кечки муддатларда экилганга нисбатан камроқ жалб қилади. Қатор ораларини сифатли культивация қилиш, меъёрида ўғитлаш ва суғориш натижасида экинларнинг касаллик ва зараркунандаларга чидамлилиги ошади. Далани ўсимлик қолдиқларидан тозалаш турли зараркунанда ва касалликлар тарқалишининг олдини олади.

Мойли экинлар экилган майдонларни бегона ўтлардан тозалаш, уларни зараркунандалар билан зарарланишининг олдини олади. (кунгабоқар парвонаси ва бошқаларнинг биринчи авлоди бегона ўтларда ривожланиб, иккинчи авлоди махсар экинига зарар етказиши).

Мойли экинларни алмашлаб экиш бир хил заракундалар ва касаллик қўзғатувчи организмлар бир жойда тўпланишининг олдини олади. Айниқса кунгабоқар ва махсар экилган майдонларга уларни иккинчи марта 2-3 йилдан кейин қайта экиш тавсия этилади.

Биологик ҳимоя тадбирлари зарарли организмларнинг

табiiй кушандалари ҳамда микробиологик препаратлардан фойдаланишга асосланган. Зараркунандаларнинг кушандалари паразитлик (трихограмма, бракон, апантелес, энкарзия, афидиидлар ва бошқ.) ёки йиртқичлик (олтинкўз, кокцинеллидлар, йиртқич ўргимчаклар, арилар ва бошқ.) қилиши мумкин. Паразит ва йиртқичларнинг маҳаллий турларини лаборатория шароитида урчишиб кўпайтириш ва зараркунанда тушган далаларга тарқатиш йўли билан зарарли ҳашарот ва каналарнинг зичлигини ҳўжалик учун безарар даражада ушлаб туриш имконияти яратилади. Кунгабоқар парвонасига қарши бракон паразитини гектарига 1000–1500 донадан 2–3 маротаба тарқатиш юқори самара беради.

Кимёвий ҳимоя усуллари қишлоқ ҳўжалик экинларини зараркунандалар ва касалликлардан ҳимоя қилишда асосий

ўринни эгаллайди. Бу усулда зараркунанда ва касалликларга қарши ишлатиладиган пестицидлар юқори самара берадиган бўлиши шарт. Тўғри ва ўз вақтида ишлатилган пестицидлар ўзини оқлабгина қолмай, балки сарфланган ҳар бир сўм учун бир неча баробар қўшимча даромад келтиради. Айниқса, фаол моддасининг сарф меъёри ҳар бир гектарига граммлаб ўлчанадиган дорилар юқори самара бериши билан бирга, атроф муҳитга таъсири камлиги билан ажралиб туради. Шунинг учун танлаб таъсир этиб, тезда парчаланиб кетадиган дориларни мойли экинларни зараркунанда ва касалликлардан ҳимоя қилиш учун ишлатса бўлади. Пестицидларни зараркунанда ва касалликларга қарши ишлатишдан олдин уларнинг иқтисодий зарар миқдор мезонини билиш муҳимдир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ваҳабов А. Натижадорлик бош мезон. Ўзбекистон қишлоқ ҳўжалиги журнали. – 2018. – № 1. – 2-3 б.
2. Голубь В.Б., Колесова Д.А., Шуровенков Ю.Б. Энтомологическая и фитопатологическая коллекция, их составления и хранения. – Воронеж: ВГУ, 1980. – 228 с.
3. Исмухамбетов Ж.Д., Джанузакоев А.Д., Есимов А.Д. Рекомендации по защите подсолнечника от вредителей и болезней в Казахстане. Алматы. – 1996. – 15 с.
4. Сагдуллаев. А.У, Дусманов С.Э. Мойли экинларнинг зараркунанда ва касалликларига қарши кураш чора тадбирлари юзасидан вақтинчалик тавсиянома. - «Талқин» - Тошкент, - 2008. – 16 б.
5. Чумаков А.Е., Минкевич И.И., Власов Ю.И., Гаврилова Е.А. Основные методы фитопатологических исследований.// Тр. ВАСХНИЛ.- Москва. Колос.- 1974. – С. 17 – 21.